

Zenehallgatási anyag és az ehhez kapcsolódó megfigyelési szempontok az alsó tagozat általános tantervű osztályainak ének-zene tankönyvei alapján

Jelen tanulmányunkban az alsó tagozatos, általános tantervű osztályok tankönyveinek zenehallgatási anyagát vizsgáljuk. A gyermekek nagy része az ének-zene órán ismerkedik meg a művészi zene világával, és ezek az évek határozzák meg azt, hogy a gyermek a felnőtt életben látogat-e komolyzenei koncerteket, operaelőadásokat, hallgat-e népzenet. A zenei szemelvények bemutatása mellett kitérünk arra, hogy elég széles-e a műfaji kínálat, az előadói apparátusok sokszínűsége tükröződik-e, a zenei történeti korszakok mindegyikéből, valamint a mai tömegzene kínálatából találunk-e zenehallgatási anyagot, továbbá szerepel-e megfigyelési szempont a művek feldolgozásához.

Az iskolai zenehallgatás rövid története

A zenehallgatás az emberiség történetében mindig jelen volt: az ősemberek figyelték a természet hangjait, egymásnak az egyezményes hanglejtés rendje és ritmikája segítségével üzentek, amelyek információt hordoztak (Szabolcsi, 1958. 9.). A zenehallgatás, így a dallam-, ritmusfelismerés gyakran létszükséglet volt tehát a számukra, emellett a munkadalok, a siratók, a varázsdalok éneklése, hallgatása is az ősemberek életének szerves részét képezte. Az ókori társadalmakban már érintőlegesen maradt fent leírás a zenehallgatásról, a zenehallgatási alkalmakról (elsődlegesen az egyházi intézményekben, valamint amfiteátrumokban, olimpiákon, udvarokban, ünnepeken, multságokon). A Bibliában is számos utalást olvashatunk a zenéről, a zenehallgatásról (például Saul hárfajátékának Dávid királyra tett hatásáról). Az ókorban a zene a kultikus eseményekhez kötődött, és csak később vált önálló művészetté (Michels, 1994. 161.). A középkorban a zenehallgatás fő helyszínéül a templomot említjük (gregorián énekek), de a világi zene színtere itt is az ünnepek ideje volt. A hangszeres zene leginkább multságokon, főúri rezidenciákon szólalt meg, szórakoztató céllal. A reneszánsz korszakban még mindig az egyházi zene dominált, de bőven találhatunk világi dalokat, madrigálokat. Zenehallgatásra a főúri rezidenciákon volt alkalom, a polgárság csak kismértékben hallhatott színvonalas zenét. A barokk korszakban a templomok mellett az iskolákban, a polgári otthonokban szólt a zene, de az opera műfajának köszönhetően hosszabb időtartamú zenehallgatásra is lehetőség nyílt. A klasszicizmus korszakában kezdődött a nyilvános hangversenyek szervezése. A feltörekvő polgárság már igényelte a koncertlátogatást, így nem csak az arisztokrácia, nem csak a főúri rezidenciák

kiváltsága maradt a legújabb művészi zenedarabok megismerése. Zenéhez tehát majdnem mindenki hozzájuthatott, ahogyan ez a romantika korszakára is érvényes. Ebben a korszakban kezdett kettéválni a művészi és a szórakoztató zene, és ebben a korszakban már szinte mindenkinek lehetősége volt hangversenyre, operaelőadásra vagy szabadtéri zenei eseményre menni. A 20. században a művészi és a szórakoztató zene élesen kettévált: a művészi, értékes, klasszikus vagy komolyzene kifejezést a nem elektronikus hangszerekre készült művek (ide értve a 20. századot megelőző korszakok szórakoztató zenéjét is) esetén használjuk a dolgozatban. A 20. század tömegzeneje, populáris zenéje, szórakoztató zenéje, amely nem a hagyományos előadói apparátusra íródott, hanem elsősorban elektronikus hangszerekre, a szélesebb közönséget célozza meg. A 20. századi szórakoztató zenében is léteznek természetesen értékes zenék, de nem célunk pontosan kijelölni a művészi és a szórakoztató zene közötti különbséget, nem célunk definiálni a két fogalmat, hiszen átfedések, átjárhatóság van a két kategória között.

A zenehallgatás napjainkban kiemelt szerepet kap. A gramofon 19. századi és a rádió 20. század eleji feltalálása óta egyre fejlődött a hangtechnika, a 21. században az okoseszközök segítségével bárhol és bármikor tudunk zenét hallgatni. A tanórai zenehallgatás fontosságát jelzi az is, hogy már az első népoktatási törvényben (az 1868. évi törvénycikkben) az ének tantárgyat is felsorolják, ugyanez a törvény előírja azt, hogy a „tanítóképezdékben az ének és zene (különösen hegedű és zongora) a kötelezett tantárgyak” között szerepeljen (1868. évi XXXVIII. törvénycikk). Feltételezhetjük, hogy a tanítók hangszeres játéka a tanórai zenehallgatást segítette.

A zenehallgatás tehát már az említett törvény óta az énekórák részévé válhatott: kezdetben a tanár, a tanító hangszeres előadásában szólaltak meg a darabok. Az 1932-es *Tanterv és utasítások a népiskola számára* című dokumentumban szerepel először zenehallgatásról szóló szakasz: „Rádióval és grammofonnal is szerezhetünk tanulóinknak zenei élvezetet. Igen alkalmasak a népművelési célokra kiadott grammofon-lemezeknek iskolai használatra kijelölt darabjai” (*Tanterv...*, 1932. 449.). A tanterv kitér a tanórán kívüli zenehallgatási lehetőségre is: „Az iskolai ünnepeken tegyük lehetővé, hogy a levették, ifjúsági egyesületek (esetleg más népművelési intézmények) ének- vagy zenekarában meghallgassák a tanulók az iskola volt növendékeinek előadását.” (*Tanterv...*, 1932. 449.).

A rendszeres zenehallgatás 1978 óta beépült az ének-zene tantervekbe is. A zenehallgatási anyag Laczó Zoltán szerkesztésében akkor még hanglemezekben jelent meg (Laczó, 1979–85). A legújabb, 2016-os kerettantervben (*Kerettanterv*, 2016) az első tíz és az azt követő két évben (amennyiben szabadon választott tárgy a középiskolában) szerepel az ének-zene tanóra a tantárgyak között. Az alsó tagozaton heti két, a felső és középiskolai tagozaton heti egy tanórát ír elő a kerettanterv. A szűkre szabott időkeret zenehallgatási szakaszában szükséges megvalósítani a tanárnak azt, hogy a tanulók a komolyzenéhez közelebb juthassanak, megismerjék a zeneirodalom alkotásait, a különböző stíluskorszakokat, a hangszerek, énekesek, kórusok, kisebb és nagyobb előadói apparátusok hangszínét, a műfajokat, a műveket.

A tankönyvek és a megfelelő felvételek vagy a tanári bemutatás segítheti a zenehallgatási anyag feldolgozását. A zenehallgatási anyag felépítésének, a megfigyelési szempontok megadásának, a hallgatott mű vagy műrészlet hosszának a gyermekek életkorához kell igazodnia. Az iskolába lépő kisgyermek számára célszerű olyan műveket bemutatni, amelyek ismert gyermekdalokat dolgoznak fel: ismerős dallamot szívesen hallgatnak a tanulók. Rácsodálkoznak, hogy a feldolgozás színesebbé teszi az egyszerű, könnyen énekelhető, kevés hangkészletű, kis hangterjedelmű, általában ütempáros, egyszerű szerkezetű dalokat. A gyermekdalok szövege közel áll a gyermekek értelemvilágához, így könnyen bele tudnak helyezkedni egy adott szemelvény hangulatába. Ezek a feldolgozások rövid terjedelműek, nagyrészt strofikus szerkezetűek, ezért

a tanulók követni tudják a zenei folyamatokat. Szintén fontosnak tarthatjuk azt, hogy a megfigyelési szempontokat a szöveghez igazíthatja a tanító. Példaként említhetjük Bárdos Lajos (é. n.) *Kicsinyek kórusa* című gyűjteményét, amely kétszólamú darabokat tartalmaz, valamint Szőnyi Erzsébet (1968) *33 könnyű kórus népdalokra* és a zenekari kíséretes *21 énekes játék gyermekkarra és gyermekzenekarra* című sorozatát. Kodály (1958, 1960, 1970, 1998) bicíniumai és néhány kórusműve, például a *Gólya-nóta; Méz, méz, méz; Nagyszalontai köszöntő* (Kodály, 1972) is hasznos a kisiskolások zenehallgatási készségének fejlesztéséhez.

Az ismert gyermekdalokat hangszeres feldolgozásban is érdemes bemutatni a gyermekeknek. Bartók Béla zongoraciklusa, a *Gyermekeknek* füzetei (Bartók, 1963a, 1963b) és a *44 duó hegedűre* (Bartók, 1933a, 1933b) kiváló példái annak, hogy a vokális zene milyen módon ültethető át a hangszeres zenébe. A gyermekdalok felismerése mellett a hangszerek hangját, valamint a formai sajátosságokat is megfigyeltetheti a tanító.

A kisiskolások első zenehallgatási tapasztalatszerzéséhez az említett magyarnépdal-feldolgozásokat tarthatjuk a legmegfelelőbbnek. Míg a 6–8 éves gyermekek mindössze 30 másodperctől körülbelül két percig képesek figyelni, a 9–10 évesek már 3–4 percet is tudnak aktív zenehallgatással – csak a zenehallgatásra koncentrálnak – tölteni (Laczó, 1986. 10.). A harmadik-negyedik osztályban tehát hosszabb lélegzetű műveket, műrészleteket is érdemes bemutatni a gyermekeknek.

A kodályi elvek alapján a magyar nép- és gyermekdalok vezethetik be a gyermeket a zeneirodalomba, de már a kezdeti időszakban is szükséges, hogy a tanulók megismerkedjenek a korosztályuknak megfelelő külföldi zeneművekkel. Ezzel párhuzamosan hangszereket, a különböző együttesek hangszínét, a művekben előforduló egyszerű(bb) formai elemeket, a zenei jelenségeket is bemutatathatja a tanító. Minél színesebb a kínálat, annál több felfedezni valót találhat a gyermek – megfelelő tanítói segítséggel – az elhangzott művekben.

Az élménycentrikus ének-zene tanítás egyik fő szakasza a zenehallgatás lehet, hiszen a későbbiekben (felnőtt korban) az elméleti ismeretek sok esetben elhalványulnak, de a hallott zeneművek, azok hangulata, a mű adta élmény megmarad.

Aktív és passzív zenehallgatás

Tanulmányunkban a gyermekek aktív zenehallgatásra nevelésének lehetőségeit vizsgáljuk a tankönyvekben közölt műveken keresztül. Ezért célszerű az aktív és a passzív zenehallgatás közötti különbséget felvázolnunk.

A mindenhol jelen lévő zene válogatatlanul ér minket (Laczó, 1986. 5.) A zene életünk szinte minden pillanatában jelen van, sokszor kéretlenül is. Egyfajta elkerülhetetlen zajszennyezésről is beszélhetünk, amit magunk gerjesztünk. Szőnyi Erzsébet (1984. 5.) szerint életünkre „vastag függönyként borul a zene”, Laczó (1986. 5.) zajkulisszának nevezi a jelenséget.

A zenehallgatás fogalmának meghatározására kevés példát találunk a magyar és külföldi szakirodalomban. Laczó szerint a zenehallgatás olyan folyamat, amely a zenei anyag összetettségét, bonyolultságát tükrözi. Olyan tevékenység, amikor a hallgató koncentrálnak követi a zenei folyamatokat, képes behelyezkedni a mű hangulatába. A zenehallgatás „nagyon komoly tudati aktivitás, a szellemi energiák mozgósítását kívánja meg” (Laczó, 1987. 109.), a művészeti élmény „nagyon komplex tudattartalom, illetve lelki állapot” (Dobray, 1983. 11.). Az említett megfogalmazások jelzik azt, hogy a zenehallgatás összetett feladat, a hallgatónak is tevékenyen részt kell vennie a folyamatban.

A zenehallgatáshoz, azaz a zene befogadásához, megértéséhez nagyfokú figyelem szükséges. Ezért értő és kíváncsi módon kell közeledni a zenéhez. Ennek ellentmondanak

Aaron Copland zeneszerző szavai: „A zeneszerző számára a zenehallgatás teljesen természetes és egyszerű folyamat. Így kellene lennie mindenki számára” (Copland, 1957. viii). Egy zeneszerző egészen más módon közelít a zenéhez, azt rögtön komplex formájában hallja, kottakép esetén látja is.

A passzív zenehallgatást a felszínes szórakozáshoz-szórakoztatáshoz sorolhatjuk. Passzív zenehallgatáskor nem a zenére való tudatos figyelés a fő tevékenység – háttérzeneként szól, vagy unaloműzésnek egy hosszabb utazás, várakozás, háztartási munka, másoknál tanulás alatt. A passzív zenehallgatás alatt a zenei anyag gyakran véletlenszerű, hiszen gyakran nem mi szabályozzuk, hogy mi szól a boltban, mit kínál a rádió, mit vett fel a hallgató a telefonjára. Nem gondosan megválogatott művészi zenéről van tehát szó. A hallgató sokszor nincs is tudatában annak, mit is hallott. Komolyzene nagyon kevés helyen, és/vagy kevesebbeknél szól háttérzeneként, valószínűleg azért, mert erre a fajta zenére oda kell figyelni, így nem sokan választanak olyan rádió-, tévéadót, amelynek műsorán művészi zene szerepel, nem sokan hallgatnak utazás közben klaszszikus zenét. A passzív zenehallgatás tehát jóval súlyozottabban van jelen az életünkben az említett okok miatt, a komolyzene esetében ez az arány csekély. Azonban mindig is voltak és vannak olyan komolyzenei hangversenyre járók, akik nem figyelnek a zenére, csak végigülik a koncertet, „mint egy káposzta, vagy kő, arra várva, hogy történjen velük valami”. Ezek a hallgatók hallják a zenét, de nem figyelnek arra, sem értelmi, sem érzelmi hatást nem vált ki belőlük a művészi zene (Gibling, 1907). Ezek a koncertlátogatók valószínűleg a társadalmi elvárásoknak szeretnének megfelelni.

A könnyen fogyasztható háttérzenének egészen más a célja, mint egy zenei műalkotásnak: pusztán szórakoztatni akar, ellátni, hatni a közérzetre, a hangulatra. Ugyanez a szórakozási szándék akkor is megjelenik, amikor valamilyen közösségi esemény részesei vagyunk: bálokon, éttermekben, stb. Meg kell jegyezni, hogy a passzív zenehallgatás is lehet pozitív hatású. Egy-egy motívum, hangszerelési ötlet, dallam, ritmika megragadhat az emlékezetben, később készíttetést érzünk arra, hogy újra meghallgassuk az adott zenét. Más esetben (például a filmekhez, színművekhez társított zenéknél) a képi, színpadi világot költjük össze a hallott zenével. A lemezkiadók kínálatában számos filmzene szerepel.

Az aktív zenehallgatás célja az, hogy csak a zenére figyeljünk, kerüljünk kapcsolatba annak élményével, zárjuk ki a külvilág egyéb ingereit. Az aktív zenehallgatásra lehetőség szerint készülni kell; olvasni a korszakról, a szerzőről, megismerni a mű tartalmát (ha opera, vagy programzene), felépítését és témáit. Amíg a passzív zenehallgatáskor gyakran nem is emlékszünk a hallottakra, addig az aktív zenehallgatás feltételezi azt, hogy a szerző, a mű címe, az előadója ismert, a hallgató utánajár a darab keletkezéstörténetének, műfajának, formai felépítésének, sőt előadójának is. Az aktív zenehallgatás – amikor odafigyelünk, elmélyülünk a zenében – az átlagember mindennapjaiban viszonylag ritka, különösen igaz ez a komolyzene hallgatására. Ennek számos oka lehet, csak felvázolva néhányat: a zenehallgatás időigényes, figyelmet, odafordulást feltételez, megfelelő elmélyültséget kíván (olykor még az igényesebb könnyű műfajok esetében is).

Az aktív zenehallgatási tevékenység passzívnak tűnhet, hiszen a zenét úgy hallgatjuk, hogy közben nem végzünk más fizikai vagy szellemi tevékenységet. Az éneklést pedig aktív tevékenységnek ítéldhetjük meg, hiszen a testünk (szánk, hangszálaink, nyelvünk stb.) segítségével jön létre. Az éneklés is lehet azonban passzív, ha nem az éneklés mint cselekvés az elsődleges, hanem mechanikusan végezzük azt (Laczó, 1986. 109.). Tehát nem indulhatunk ki abból, hogy végzünk-e valamilyen fizikai cselekvést az adott tevékenység – az éneklés vagy a zenehallgatás – során.

Az aktív zenehallgatás célja az, hogy csak a zenére figyeljünk, kerüljünk kapcsolatba annak élményével, zárjuk ki a külvilág egyéb ingereit. Az aktív zenehallgatásra lehetőség szerint készülni kell; olvasni a korszakról, a szerzőről, megismerni a mű tartalmát (ha opera, vagy programzene), felépítését és témáit. Amíg a passzív zenehallgatáskor gyakran nem is emlékszünk a hallottakra, addig az aktív zenehallgatás feltételezi azt, hogy a szerző, a mű címe, az előadója ismert, a hallgató utánajár a darab keletkezés-történetének, műfajának, formai felépítésének, sőt előadójának is. Az aktív zenehallgatás – amikor odafigyelünk, elmélyülünk a zenében – az átlagember mindennapjaiban viszonylag ritka, különösen igaz ez a komolyzene hallgatására. Ennek számos oka lehet, csak felvázolva néhányat: a zenehallgatás időigényes, figyelmet, odafordulást feltételez, megfelelő elmélyültséget kíván (olykor még az igényesebb könnyű műfajok esetében is).

Az aktív zenehallgatás az indirekt tanulási módhoz tartozik. Ez azt jelenti, hogy a gyermek nem tanul tudatosan, azonban a zenehallgatás az élményhez kötődően az ismereteket gyarapítja, a zenehallgatási készséget fejleszti. Az indirekt tanulást a gyermek nem érzi tanulásnak, így nagy lehetőségek rejlenek ebben (Dobray, 1983. 12), ahogy az olvasásban, illetve a(z oktató)filmek megtekintésében, a rajzolásban, akár a testmozgás alkalmával, vagy osztálykiránduláson, erdei táborban.

Az aktív zenehallgatás képességének fejlesztéséhez a metakognitív stratégiák is segítséget adnak. A metakogníció olyan magasabb szintű gondolkodás, amellyel képesek vagyunk befolyásolni a tanulást. A zenehallgatás tanulása is egy folyamat: rövid, egyszerű formájú, ismert gyermekdalt feldolgozó művek után – a fokozatosság elvét követve – a tanuló eljut a hosszabb darabok befogadásáig és azok egyszerű elemzéséig. A tanuló megtapasztalja azt, hogyan történik a zenehallgatás, hogyan jut el a leggyorsabban a zene befogadásához: például csukott szemmel követi a hangzó zenei folyamatokat, vagy szemléli a környezetét.

A zenei tevékenység szempontjait vizsgálva a zenehallgatás elsősorban a befogadó tevékenységhez tartozik, de nem nélkülözheti azt másik két tevékenységet, amelyek a következők: a reprodukáló, valamint az alkotó tevékenység. A reprodukáló tevékenység magában foglalja a dal vagy zenemű, zeneműrészlet éneklését, ritmusának kopogását, tehát a cselekvő, személyes részvételt. Az alkotó tevékenység a kottázást, a kottáról (kottaképről vagy betűkottáról) való éneklést, illetve a szolmizációs kézjelek alapján történő éneklést jelenti. Ehhez a kategóriához tartozik még az improvizáció, amely ugyan szerepel a tantervekben, de csak alacsonyabb életkorban, és egyszerű feladatok formájában (ritmusgyakorlatok, rövid dallam-improvizáció, adott dallam éneklése szekvenciaszerűen, vagy kvintváltással) valósulhatnak meg. (Az improvizáció még a felsőfokú oktatásban is csak néhány hangszer tanulása esetén és a dzsessz szakokon szerepel tananyagként.)

A zenehallgatás szerepe a nevelésben

Az aktív zenehallgatás közoktatásban elfoglalt szerepét rendkívül fontosnak tarthatjuk. A zenehallgatás jelentősége nem csak a zenei nevelésben mutatkozik meg, hanem áttételesen más tantárgyak esetében is. A 2012-es NAT a zenehallgatást élményt adó és szellemi aktivitást serkentő, az esztétikai fogékonyság és az érzelmvilág elmélyítését segítő tevékenységként írja le. Az ének-zene „A” és „B” kerettanterv tantárgyi leírásaiban

számos javaslatot olvashatunk a zenehallgatás feladatairól, amelyeknek a nevelésben elfoglalt helyük is megjelenik. Az érzelmi nevelést fő feladatként szerepelteti a kerettanterv az alsó tagozat számára készült dokumentumában (*Kerettanterv az általános iskola 1–4. évfolyamára*, 2016). Az érzelmi neveléshez szorosan kapcsolódik az esztétikai érzék fejlesztése is. Az említett két fejlesztési területet a befogadói kompetencia szempontjából is fontosnak véljük. A zene érzelmekre és az esztétikai érzékre gyakorolt hatását vizsgálja többek között Csillagné (2010), valamint Resnicow és munkatársai (2004), illetve Juslin és Laukka (2003). Az érzelmi és esztétikai fejlesztés minden művészeti (és néhány esetben más) tantárgy tanításakor megvalósul. Az aktív zenehallgatás nagyban hozzájárul a rövid- és hosszú távú memória fejlesztéséhez. A zenehallgatás szintézissteremtő szerepe is fontos: egy-egy korszak átfogó megismertetéséhez a zeneszerzők, néhány zenemű ismerete is fontos. A kerettantervben két évfolyamonként közlik a különféle tantárgyak egymáshoz kapcsolódó pontjait, így az ének-zene és egyéb tantárgyak, illetve az egyéb tantárgyak és az ének-zene közös pontjait. A kerettanterv alapján tehát a tanulók komplex egységben láthatnak rá egy-egy témára.

A zenehallgatási anyag lehetőség szerint kapcsolódjon az óra (például a tanult énekes szemelvény, vagy valamilyen zenei jelenség) anyagához. Zenehallgatás előtt célszerű röviden, a tanulók életkori sajátosságait szem előtt tartva bemutatni a szerzőt, a zeneművet, majd megfigyelési szempont alapján figyeljék a művet. A zene elhangzása után érdemes a tanulókkal megbeszélni a hallott darabot irányított beszélgetéssel. Rendkívül fontos szerepe van az ismétlő zenehallgatásnak, hiszen csak úgy válik ismerőssé a mű vagy műrészlet, ha a tanulók többször hallják, elmélyednek benne. Az ismétlő zenehallgatáshoz is célszerű megfigyelési szempontokat adni, amelyek már nem csak a tempóra, a hangszerelésre vagy a darab hangulatára vonatkoznak.

A zenehallgatási szemelvény bemutatása népdalok, műdalok, zongora- vagy hangszeres darabok esetén az ének-zene tanár, esetleg tanuló, vagy meghívott vendég által történik, a több hangszerre írt művek felvételről szólalnak meg az órán. A mai kor technikai lehetőségeinek ismeretében olyan felvételek is elérhetőek, amelyeken koncert- vagy opera-előadást mutathat be a tanár. Sokkal nagyobb élményt nyújt a tanulóknak, ha látják az előadókat, a hangszereket, az előadók reakcióit.

Az alsó tagozatos tankönyvek zenehallgatási anyaga

A tankönyvkutatók, köztük Bamberger (1998) fontosnak tartják a tankönyveket. *A tankönyvek fejlesztése és használata* című tankönyvelméleti művében Bamberger azt írja, hogy a „tankönyv a tanulás folyamatában az egyik igen fontos segítő”. A megfelelő tankönyv nem csak a tanár munkáját, de a diákok önálló tanulását is segíti (Bamberger és mtsai, 1998, idézi Dárdai, 2002. 53.). A magyar oktatási rendszer is fontosnak tartja a tankönyveket. A legtöbb tantárgyhoz készült tankönyv (a testneveléshez évfolyam szintre lebontott köteteket nem találunk, csak több évfolyamon használható füzeteket, valamint érettségire előkészítő kiadványt), amelyet a pedagógusok és a tanulók egyaránt használnak a tanórákon.

Létezik azonban olyan vélemény, hogy „nem tankönyv kell, hanem jó zenei antológia éneklésre, hangszeres zenélésre és zenehallgatásra” (Nemes, 2014). Nemes László Norbert mondata elgondolkodtató, de csak a felsőbb évfolyamokban valósítható meg ez az elképzelés. Az alsó tagozatos gyermekek, különösen az első osztályosok nem tudnak úgy kottát olvasni (és megfelelő módon a magasabb osztályokba járók nagy része sem), hogy elégséges lenne egy antológia a tantárgy tanításához. Egy ilyen típusú gyűjtemény – ha nem szerepelnek benne színes képek, rajzok – a kisgyermekek számára értelmezhetetlen, sőt visszariadhatnak a fekete-fehér kottapéldáktól.

Az alsó tagozatos tankönyvekben az énekes szemelvények – a nép- és műdalok, zeneművek rövid részletei – és az elméleti anyag (ritmus, ritmikai képletek, hangsorok, hangnemek, abszolút hangnevek, szolmizáció, kottázás) elsőbbséget élveznek. A zenehallgatás szerepe jóval szerényebb. Nehezíti a tanórai zenehallgatási szakaszt az is, hogy a tevékenység eredményességét nem, illetve csak közvetett módon tudja ellenőrizni a tanító.

A zenehallgatási anyag megfelelő megválasztása felkelti és fenn is tartja a gyermekek komolyzene iránti érdeklődését. Arra is keressük a választ, hogy megfelelő-e a tankönyvek zenehallgatási anyaga, van-e minden tanórához zenehallgatási anyag rendelve, illetve közöl-e a tankönyv megfigyelési szempontokat a mű meghallgatásához.

Az Oktatási Hivatal által összeállított tankönyvjegyzék tartalmazza azokat az énekezen tankönyveket, amelyeket a tantárgy tanításához javasolnak. A 2019–2020-as tanévre mindössze három tankönyvcsalád (a volt Apáczai Kiadó és Könyvterjesztő Kft. két tankönyve, valamint a Nemzeti Tankönyvkiadó) kiadványait javasolja az Oktatási Hivatal az 1–8. osztály számára (Köznevelési Tankönyvjegyzék a 2019/2020. tanévre), ebből az egyik sorozat nem teljes. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a tanítók, tanárok és iskolák a már bevált tankönyvsorozat köteteit rendelik meg (sok esetben az iskolai könyvtárból is kölcsönözhetik a tanulók a köteteket). A korábbi tanévekben azonban az első és második osztály számára négy tankönyvcsaládot találunk az Oktatási Hivatal tankönyvjegyzékében (Köznevelési Tankönyvjegyzék a 2018/2019. tanévre): négy kötet az általános tantervű tagozat számára készült (az egyik három tantárgyat fog össze), egy pedig a szakosított tantervű osztályoknak. Érdemes tehát azoknak a tankönyveknek a zenehallgatási anyagát is vizsgálni, amelyek a 2019–2020-as tanévben már nem szerepelnek a jegyzéken.

Az általános tantervű 1. és 2. osztály számára készített négy kiadvány egy-egy tankönyvcsalád része. A tankönyvek közül négy az Eszterházy Károly Egyetem, egy pedig a Mozaik Kiadó gondozásában jelent meg. A Süle Ferenc által készített *Daloskönyvem* család, valamint a *Technika – ének-zene – rajz* (Demeter és Molnár, 2015; Demeter, Molnár és Wojtekovics, 2015) korábban az Apáczai Kiadó és Könyvterjesztő Kft. gondozásában jelent meg. A Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné által jegyzett *Ének-zene* és a szakosított tantervű *Énekeskönyv* sorozatot (Szabó Helga munkája) a Nemzeti Tankönyvkiadó adta ki. Lassúné Ruskó Renáta *Ének-zene* tankönyvcsaládját a Mozaik Kiadó gondozásában maradt, ez a sorozat már nincs a hivatalos listán. A későbbiekben az eredeti kiadó nevét használjuk a könnyebb eligazodás érdekében.

A harmadik és negyedik osztály számára csak egyetlen kiadványt javasol a tankönyvlista. A korábban a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent *Ének-zene* sorozat kötetét nem találjuk az ajánlott tankönyvek között (Lantosné és Lukinné, 2012; Tegzes, 2013). A *Technika – ének-zene – rajz* sorozatnak nincs folytatása, így a tantárgyi integrációt, a komplex oktatást tankönyv nélkül végzik a tanítók. Nem szerepel a tankönyvjegyzékben Lassúné Ruskó Renáta két tankönyve sem.

Az első és második osztályos zenehallgatási anyag a tankönyvek alapján

A tankönyvek elemzését és összehasonlítását két évfolyamonként végezzük. Ennek az az oka, hogy a kerettanterv kétéves ciklusokban adja meg a tantárgy feladatait, a be- és kimeneteli követelményeket.

Süle Ferenc (2013) először az Apáczai Kiadónál megjelent, első osztályosok számára készült tankönyvének zenehallgatási anyaga a zajokból, zörejekből, különféle hanghatásokból is válogat. A gyermekek örömmel ismerik fel azokat a jellegzetes hangjelenségeket, amelyek körülveszik őket, így a járművek, gépek hangját, köztük a traktorét.

A gyermekek által könnyen felismerhető zajt, zörejt mutatja be egy csöpögő csap hangja is. Tehát a hangszínhallás előkészítése, valamint a tempó megfigyeltetése (a traktor elindulásának és lassú haladásának, majd a traktor elindulásának, és gyors haladásának bemutatásakor) már az első órákon megtörténik. Meglepő módon az első zenehallgatási szemelvény Glenn Miller zenekarának megfigyeltetése. Úgy gondoljuk, hogy a gyermekek első iskolai zenehallgatási élménye legyen egy olyan művészi zenedarab, amely egy általuk ismert dallamra épül, vagy tartalmazza azt (például a fentebb említett Bartók-, Kodály-, Szőnyi-művek), ráadásul a gyermekek többsége még nem ismeri a hangszerek hangszínét. A már ismerős dallam feldolgozása felkelti az érdeklődésüket, a megfigyelési szempont nem a dallamra irányulhat, hanem a hangszínre, tempóra, előadói apparátusra, egyszóval a zene jellegére, hangulatára.

A tankönyvben legtöbbször Gryllus Vilmos neve szerepel mint zeneszerző. Gryllus dalai kellemesek, a szövegek (Döbrentey Ildikó versei) közel állnak a gyermeki világhoz. Ezek a dalok azonban inkább a tömegzene (20. századi, nem művészi igényű, könnyen befogadható zene, gyakran elektromos hangszerekkel előadott számok) kategóriájába tartoznak, nem a művészi zene csoportjába. Véleményem szerint Gryllus dalai és Keresztény Béla Weöres Sándor versére írt kompozíciója nem a művészi zenével történő ismerkedést segítik, sokkal inkább a felhőtlen szórakozás perceit jelentik a könnyebben fogyasztható gyermekdalok.

Süle Ferenc (2016) második osztályos tankönyvének zenehallgatási anyaga épít arra, hogy folytassa a természet és a gyermekeket körülvevő környezet hangjainak, zajainak bemutatását. A gyermekek meghallgathatják a falusi udvar hangjait: a tehénbögést, a kolomp hangját, a kecske mekegését, a disznók rőfögését. Az erdei madarak hangjának megfigyeltetését is megtaláljuk a zenehallgatási feladatok között.

Nem csak az állatok hangját figyelhetik meg a gyermekek a felvételekről, hanem olyan műveket is kínál a tankönyv, amelyek egy-egy állatot jellemeznek a zene eszközeivel. Saint-Saëns *Az állatok farsangja* című zoológiai fantáziája, valamint Banchieri *Az állatok rögtönzött ellenpontja* című kórusműve mindkét tanévben szerepel a zenehallgatási anyagban. Az ünnepek (Kodály: *Pünkösdlő*), évszakok (Haydn: *Az évszakok*; Vivaldi: *A négy évszak*) kapcsán is szintén szerepelnek a gyermekek érdeklődéséhez közel álló zenei szemelvények.

A kötet Vivaldi *A négy évszak* című művét állítja a zenehallgatási anyag középpontjába. Mind a négy concertóból szerepelnek tételek, így a gyermekek ráláthatnak egy ciklikus mű felépítésére. Vivaldi darabja jól előkészíti a magasabb osztályok anyagában szereplő hosszabb lélegzetű művek befogadását.

A második osztályos tankönyv zenehallgatási anyaga – ahogy az első köteté – feldolgozható a tanórákon. Nem kínál sok művet a tankönyv, így ismétlő zenehallgatásra is lehetőség van. Süle Ferenc első és második tankönyvében találunk olyan műveket, műrészleteket, amelyek több alkalommal szerepelnek zenehallgatási anyagként.

Demeter József és Molnár Mária (2015) *Technika – ének-zene – rajz 1.* című tankönyve komplex módon közelít a készségtárgyakhoz. Elgondolásuk szerint az ének-zene nem önálló tantárgy, hanem „a kompetenciafejlesztés igényeihez igazodva különböző érzékszerveket mozgósító” terület (Demeter és Molnár, 2013. 5.). Az első osztályos kötethez készült kézikönyvben olyan szempontsor szerepel, amely alapján ki lehet szűrni a részképesség-zavart (Demeter és Molnár, 2013).

A tankönyv zenehallgatási anyaga a kompetenciafejlesztésnek megfelelően kisebb súlyt kap, hiszen egy-egy téma (lakóhelyem; közlekedés; őszi gyümölcsök; család; otthon, stb.) köré csoportosítva épül fel a könyv tartalma. Ez a kiadvány is bemutatja környezetünk hangjait. A gyermekek megfigyelik az utca zaját a csúcsforgalomban, majd közvetlenül ezután az állatok hangját. Egy későbbi órán a régi és a mai járművek hangjának megfigyeltetése a szempont. Az első zenehallgatási szemelvény ebben a

tankönyvben is sajnálatos módon Glenn Miller *Chattanooga Choo-Choo* című darabja. Az első osztályos zenehallgatási anyag nagymértékben azonos a Süle Ferenc által írt tankönyvben szereplő művekkel. Mindkét sorozatot a celldömölki Apáczai Kiadó jelentette meg korábban.

Demeter József, Molnár Mária és Wojtekovics Istvánné (2015) *Technika – ének-zene – rajz 2.* című, először az Apáczai Kiadónál megjelent tankönyve folytatja a körülöttünk levő világ hangjainak bemutatását. A gyermekek a felvételek alapján megkülönböztetik az emberek és lovak lépteit, megfigyelik a reggeli erdő hangját, a madárcsicsergést, a falusi udvartól kiszűrődő zajokat, állathangokat. A tankönyv zenehallgatási anyagát vizsgálva feltűnik a romantikus zene túlsúlya. A 11 zeneszerző közül öt (Csajkovszkij, Rossini, Smetana, Saint-Saëns, Rimszkij-Korszakov) a romantikus korszakban alkotott. A zenehallgatási anyag csak részben követi a Süle Ferenc-féle tankönyvben ajánlott darabokat.

Az első osztályos tankönyvek közül a legtöbb zenehallgatási feladat Lassuné Ruskó Renáta (2013a) *Mozaik* Kiadónál megjelent kötetében szerepel. A zajok, zörejek, a környezet hangjainak megfigyeltetése nem szerepel a tankönyv szerint a zenehallgatási anyagban. Ezeket a hangeffektusokat azonban megfigyelheti a gyermek egy-egy osztályllyal szervezett közös séta alatt, vagy szüleivel tett kiránduláson. A tankönyvben közölt zenehallgatási anyag sokrétű, egyaránt megtaláljuk Bartók rövid, népdalon alapuló zongoradarabjait, Kodály két kórusművét, művészi szórakoztató zenének Kroll *Bendzsó és hegedű* című virtuóz darabja a példa. Összesen 20 zeneszerző darabja hallgatható meg a tankönyv alapján. A művek válogatása felöleli az összes zenetörténeti korszakot, így a gyermekek már az első osztályban a legváltozatosabb hangzásvilággal találkozhatnak.

A második osztály (Lassuné, 2013b) zenehallgatási anyaga kevesebb zeneszerző műveiből válogat, és az első osztályos anyagéval összehasonlítva a szemelvények száma is alulmarad. A válogatás azonban sokszínű, a többi kötet anyagától eltérően néhány hangszer hangszínét is megfigyelhetik a tanulók. Az első osztályban a zongora és a hegedű, a második évfolyamon a fagott, a kürt és a fuvola hangja szólal meg a zenehallgatás alatt – a részletek versenyművekből hangzanak el.

A legrégebben keletkezett, de többször átdolgozott tankönyvsorozat (Nemzeti Tankönyvkiadó) első két osztályos kötetét Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné (2016a) írta. Az első osztály számára válogatott zenehallgatási anyag bőséges, fő vonalát Bartók Béla művei jelölik ki. Korábban említettük, hogy a magyar gyermekdalok, a magyar népdalkincs a megfelelő kiindulópont az aktív zenehallgatás elsajátításához. Nyolc Bartók-mű, ebből egy kórusmű, Kodály Zoltán öt kórusműve és egy bicíniuma, valamint Bárdos Lajos kórusműve szerepel a tankönyvben zenehallgatási anyagként. Az ismert gyermekdalok feldolgozásai vezetik be a gyermekeket a művészi zene világába. Magyar szerzőként Kurtág György neve és darabja is megtalálható a zenei szemelvények között. Kiemelhetjük a zenehallgatási anyagból az *Amikor a pásztor elvesztette a kecskéit* című, furulyazenével megszólaló mesét. A tankönyvírók által választott zenehallgatási anyag központjába tehát a népzene és a népdalfeldolgozás került. Ez a könyv erénye, de hátránya is: a gyermekek számára érdemes más korstílusú műveket, műrészleteket is bemutatni.

A második osztályosok számára kijelölt műzenei szemelvények számát bőségesnek tarthatjuk, a válogatás sokrétű. Ebben a tankönyvben (Lantosné és Lukinné, 2016b) is Bartók és Kodály művei képezik a zenehallgatási anyag magvát, de Kurtág két és Sárly László egy kompozíciója is megtalálható. A különféle zenetörténeti korszakokból szintén szerepelnek zeneművek. A zenehallgatási anyag azonban csak úgy dolgozható fel, hogy otthoni feladatként meghallgatják a tanulók az ajánlott műveket.

A két tankönyv érdeme a gazdag zenehallgatási kínálat mellett az, hogy nem tartalmaz tömegzenét. A tankönyvcsalád a következő két évfolyam számára készült köteteit a hivatalos tankönyvjegyzék már nem ajánlja. Az ötödik és hatodik osztályos tankönyveket ismét megtaláljuk az Oktatási Hivatal jegyzékében, de az ezt követő két évfolyamét nem.

Az iskolák vagy a tanárok általában egy tankönyvcsalád köteteit rendelik meg, illetve használják. A kötetek egymásra épülnek, ezért a korábbi évek anyagának ismétlése is azok alapján történhet. Az elméleti és a zenehallgatási anyag is követhet egy bizonyos koncepciót. Véleményem szerint a volt Nemzeti Tankönyvkiadó sorozata szakmai szempontból nivós, a zenehallgatási anyag fontos szempontja a magyar zenei örökség (a népi és gyermekdalok) bemutatása, Kodály és Bartók műveinek megismertetése.

A harmadik és negyedik osztályos zenehallgatási anyag a tankönyvek alapján

A 8–10 éves gyermekek már hosszabb zeneműveket képesek aktív figyelemmel kísérni, e tény alapján is választotta ki a két tankönyvíró, Albertné Balogh Márta és Lassúné Ruskó Renáta a zenehallgatási anyagot. Albertné Balogh Márta folytatta a Süle Ferenc által útjára indított *Daloskönyvem* tankönyvcsalád írását. A harmadikos tankönyv (Albertné, 2016a) zenehallgatási anyaga változatos, a szerző csak annyi művet javasol, amennyi az órák menetébe beilleszthető. A kiválasztott szemelvények körében a magyar kompozíciók között szerepel Bárdos Lajos és Kodály Zoltán egy-egy kórusműve, Egressy Béni *Klapka-indulója*, a Szózat és Erkel Ferenc *Himnusza*. Saint-Saëns *Az állatok farsangja* ciklusából négy tétel is megtalálható a zenehallgatási anyagban, ezért ez a mű képez(het) i annak középpontját. A tankönyvszerző által választott anyagban a gyermekeknek szánt tömegzenét a Kaláka együttes felvétele képviseli.

A negyedik osztályos tankönyv (Albertné, 2016b) zenehallgatási anyaga sokrétű, Kodály Zoltán kórusműveiből öt is szerepel, és a Hány János *Toborzója*. Különösen jónak tarthatjuk azt, hogy két cigányhymnuszt is tartalmaz az anyag. A művészi értéket képviselő darabok mellett azonban számos olyan művet találunk, amelyek nem az előbb említett kategóriába tartoznak. Gryllus Vilmos három, Sebő Ferenc egy dala, Glenn Miller *Chattanooga Choo Choo*-ja, Mancini-filmzenerészlet közül – igazodva a NAT-hoz – elég lenne egy vagy két mű, műrészlet. Igényes szórakoztató zene is található azonban a tankönyv anyagában, Rózsavölgyi Márk *Verbunkosa*.

Lassúné Ruskó Renáta két tankönyve egészen más műveket javasol a gyermekeknek. A harmadik osztályos (Lassúné, 2017) zenehallgatási anyag bőséges, talán különlegességként szerepel Richard Strauss *Imígyen szóla Zarathustra* című szimfonikus költeményéből részlet, illetve Ligeti György zongorakíséretes *Négy lakodalmi tánca*. Beethoven ikonikus *IX. szimfóniájának* a II., lassú tétele meglátásunk szerint nem a kilencévesekhez szóló zene. Kodály Zoltán darabjaiból két, Bartók Bélától egy művet, illetve műrészletet találunk a tankönyvben. Mozart három kompozíciója (*Esz-dúr kürtverseny*, *A varázsfuvola – Papageno áriája*, *Tavaszcvarás*) képezheti a zenehallgatási anyag magvát. Szórakoztató komolyzeneként Boccherini *Menüettje* szerepel, remek választásként. A mai tömegzenei kínálatból Lassúné Ruskó Renáta nem választott darabot.

A negyedik osztály (Lassúné, 2017) zenehallgatási anyaga szintén változatos, azonban csak több időráfordítással lehet megvalósítani azt, hogy egy-egy mű többször is megszólalhasson az órákon. Wolfgang Amadeus Mozart darabjai több alkalommal szerepelnek zenehallgatási anyagként, *A varázsfuvola* című operából négy számot is meghallgathat a gyermek a tanórán. Saint-Saëns *Az állatok farsangja* című művéből három tételt javasol a tankönyv, ezért ez a két mű képezheti a zenehallgatási anyag középpontját. Folytatódik a hangszerek hangszínének bemutatása, a gordonka hangját figyelhetik meg a gyermekek – Dvorák *h-moll gordonkaversenyének* részletéből.

Összehasonlítva a tankönyvek zenehallgatási anyagát, megállapíthatjuk, hogy túlnyomó részben megfelelő, a gyermekek életkorához igazodó műveket tartalmaznak a kiadványok. Minden tankönyvcsalád koncepciójával egyetérthetünk, azonban az Apáczai Kiadó kötetei több olyan művet tartalmaznak, amelyek nem a művészi zene kategóriájába

tartoznak. A gyermekek zenei értékválasztását az ének-zenét tanítóknak segíteniük kell, elsősorban a művészi zenék bemutatásával.

Megfigyelési szempontok a zenehallgathoz – a tankönyvek alapján

Az aktív zenehallgatásra nevelés nem történhet meg úgy, hogy a gyermek ne kapjon tájékoztató pontokat a mű meghallgatása előtt. A jól megválasztott megfigyelési szempontok nagyban hozzásegítik a gyermeket arra, hogy koncentráltan figyeljen a zenei jelenségekre. A vizsgált kötetek közül a Mozaik Kiadó tankönyveiben egyáltalán nem szerepel megfigyelési szempont. Lassúné Ruskó Renáta készítette a tanmeneteket, a zenehallgatási szempontokat ott találhatja meg a tanító. Nem találunk megfigyelési szempontokat a Nemzeti Tankönyvkiadó kötetében sem. Bár ezt a tankönyvet tarthatjuk a legmagvasabbnak, hiányoljuk a szempontrendszert (ami szintén a tanítói kézikönyvben szerepel).

Az Apáczai Kiadó könyvei már tartalmaznak megfigyelési szempontokat, de nem minden zenehallgatási anyagnál. A leggyakoribb – és a gyermek életkorához leginkább igazodó – szempont a darab hangulati karakterének meghatározása. A tempó megfigyeltetése szintén a könnyen felismerhető zenei jegyek közé tartozik, erre a tankönyvben nem találunk példát (a zenehallgatási CD-n szerepel ilyen feladat). Gyakori szempont a hangszer(ek) hangszínének felismerése. Cél-

szerű lehet arra is rákérdezni egy mű kapcsán, hogy egy, két vagy több ember (zenekar) adja-e elő a darabot. Több esetben nem pontos, illetve nem megfelelő a megfigyelési szempont: Kodály *Hajnóvesztő* című kórusművének egyik megfigyelési szempontja az, hogyan érzékelteti a zeneszerző az esőt és a haj növekedését (Süle, 2014). Ha a tanító előre közli a gyerekekkel, milyen zenei módon ábrázolja a szerző a haj növekedését, a gyermek lelkesedéssel figyel majd. Csekély zenei tapasztalattal azonban nem tud a kérdésre válaszolni. Orff *Carmina Buranájának* részletében a gyermek nem ismerheti fel a mozdony hangját, hiszen nem létezett a középkorban mozdony, és a mű szövege sem említi meg a közlekedési eszközt. A negyedik osztályos tankönyvben ugyanennek a műnek a részlete kapcsán (Albertné, 2016). a gyermekeknek azt kell megfigyelniük, hogy „a kórus hosszan sorolja a finom borok kedvelőinek listáját” (Lehotka, 2019). Rávezetéssel tud csak válaszolni a gyermek arra, hogy Weber *A bűvös vadász* című operájának részletében mi a szereplők foglalkozása (Albertné, 2014). Mancini filmzenéje (*A rózsaszín párdúc*) kapcsán a klarinét hangjának bársonyosságát figyelteti meg a tankönyv (Albertné, 2016), holott a hangszer a tenorszaxofon (Lehotka, 2019).

Az aktív zenehallgatásra nevelés nem történhet meg úgy, hogy a gyermek ne kapjon tájékoztató pontokat a mű meghallgatása előtt. A jól megválasztott megfigyelési szempontok nagyban hozzásegítik a gyermeket arra, hogy koncentráltan figyeljen a zenei jelenségekre. A vizsgált kötetek közül a Mozaik Kiadó tankönyveiben egyáltalán nem szerepel megfigyelési szempont. Lassúné Ruskó Renáta készítette a tanmeneteket, a zenehallgatási szempontokat ott találhatja meg a tanító. Nem találunk megfigyelési szempontokat a Nemzeti Tankönyvkiadó kötetében sem. Bár ezt a tankönyvet tarthatjuk a legmagvasabbnak, hiányoljuk a szempontrendszert (ami szintén a tanítói kézikönyvben szerepel).

A legjobb megfigyelési szempontokat a TÉR 2. osztályosok számára készített kötetében találjuk. Egy-egy mű kapcsán több szempontot is ad a tankönyv, a gyermekek többször meghallgatják tehát ugyanazt a részletet. Feladatként szerepel például az, hogy karikázza be a gyermek azt az állatot, amelynek a hangját hallotta. A zenei forma megfigyeltetésére is kapunk példát Vivaldi *A négy évszak* című művének hallgatása kapcsán.

A kiadványok erősségének tartjuk, hogy az ismétlő zenehallgatásra való törekvés minden tankönyvcsaládban megjelenik. Az aktív zenehallgatás feltételezi azt, hogy egy művel több alkalommal ismerkedik a hallgató. A gyermek a többszöri meghallgatás után közelebb kerül a műhöz, több zenei jelenséget képes megfigyelni. A későbbiekben automatikussá válhat az, hogy a tanuló rávezetés nélkül, maga észleljen egy-egy zenei mozzanatot.

A tankönyvcsaládok összehasonlító elemzése különböző szempontok szerint

A tankönyvcsaládokat kétéves bontásban elemeztük, azonban eddig csak a kerettantervben szereplő és a tankönyvekben jelzett zenehallgatási darabokat vizsgáltuk. Célszerű részletesebb elemzést végeznünk, így a tankönyvek zenehallgatási anyagának pozitív és negatív vonásai is megjelennek. Vizsgáljuk azt, hogy népzene, tömegzene, a hangszerek, előadói együttesek hangszíne megfigyelhető-e a közölt művekben, találunk-e minden stíluskorszakból darabokat, van-e a tankönyv végén részletes műlista. A megfigyelési szempontok segítik a gyermekeknek a művek alapos feldolgozását, így ezen szempontok vizsgálatát is elvégezzük. Az ismétlő zenehallgatás folyamata valószínűleg nem valósulhat meg minden évfolyamon időhiány miatt.

A népzene szerepe – Kodály óta – megkerülhetetlen a tankönyvekben is. A tanórák dalanyaga (különösen az alsó tagozatban) a gyermek- és népdalok köréből kerül ki. A tankönyvben szereplő zenehallgatási anyag a népdalfeldolgozásokra koncentrálnak, de népzenei felvételeket, népénekeket is találunk. Az Apáczai Kiadó első három, a TÉR-sorozat két, a Mozaik kiadó első és harmadik,

A tömegzene, a populáris zene megismertetése mára a kerettanterv ének-zene tantárgy bevezetőjében is szerepel (Kerettanterv, 2016). A Nemzeti Alap-tanterv a műfajoktól függetlenül – legyen az populáris vagy művészi zene – a minőség iránti igényességet kívánja fejleszteni (NAT, 2012. 1-4. osztály „A” változat). A vizsgált tankönyvek közül csak az Apáczai Kiadó mindkét sorozata az, amely a szükségesnél több, nem művészi igényű zenét is tartalmaz. A szórakoztató zene kategóriája létezett a 20. század előtt is. Ilyen darabok szerepelnek például a Mozaik Kiadó könyvében (Kroll: Bendzsó és hegedű; Boccherini: Menüett, Brahms: Magyar táncok No. 6.), indulók az Apáczai Kiadó és a Mozaik Kiadó tankönyveiben, de Mozart G-dúr szerenádja (Egy kis éji zene), valamint Mozart Utazás szánon (Mozaik Kiadó, 4. osztály) című tétele is ebbe a kategóriába sorolható. A verbunkosok, magyar táncok, indulók szintén a művészi szórakoztató zenék csoportjába tartoznak mára. A Nemzeti Tankönyvkiadó kötetének zenei anyaga nem tartalmaz művészi szórakoztató zenét.

valamint a Nemzeti Tankönyvkiadó mindkét kötetében szerepelnek nép- és gyermekdalok, népzenei felvételek. A TÉR 1. osztályosok számára készült kiadványán kívül népdalfeldolgozásokat is ajánlanak a tankönyvek, Bartók és Kodály műveit elsődlegesen.

A tömegzene, a populáris zene megismertetése mára a kerettanterv ének-zene tantárgy bevezetőjében is szerepel (Kerettanterv, 2016). A Nemzeti Alaptanterv a műfajoktól függetlenül – legyen az populáris vagy művészi zene – a minőség iránti igényességet kívánja fejleszteni (NAT, 2012. 1–4. osztály „A” változat). A vizsgált tankönyvek közül csak az Apáczai Kiadó mindkét sorozata az, amely a szükségesnél több, nem művészi igényű zenét is tartalmaz. A szórakoztató zene kategóriája létezett a 20. század előtt is. Ilyen darabok szerepelnek például a Mozaik Kiadó könyvében (Kroll: *Bendzsó és hegedű*; Boccherini: *Menüett*, Brahms: *Magyar táncok No. 6.*), indulók az Apáczai Kiadó és a Mozaik Kiadó tankönyveiben, de Mozart *G-dúr szerenádja (Egy kis éji zene)*, valamint Mozart *Utazás skánon* (Mozaik Kiadó, 4. osztály) című tétele is ebbe a kategóriába sorolható. A verbunkosok, magyar táncok, indulók szintén a művészi szórakoztató zenék csoportjába tartoznak mára. A Nemzeti Tankönyvkiadó kötetének zenei anyaga nem tartalmaz művészi szórakoztató zenét.

A hangszerek, előadói együttesek (kamarazenekar, szimfonikus zenekar, énekkarok) hangszíne megfigyelhető a tankönyvcsaládok zenehallgatási anyagának alapján. Az első négy évfolyam zenehallgatási anyaga (a tankönyvek alapján) azért olyan színes, hogy a gyermekeket bevezessék a zene világába. Az előadói apparátusok, a különféle hangszerek hangjának bemutatása fokozatosan történik, ezért nem szerepel például vonósnégyes, zongorás trió, vagy rézfúvós együttesre íródott mű a zenehallgatási anyagban. Kiemelhető a Mozaik Kiadó tankönyve, néhány hangszer hangját egy-egy versenymű alapján mutatja be a zenehallgatási anyag.

Az alsó tagozatos ének-zene oktatásnak nem célja az, hogy gyermekek számára a különböző stíluskorszakokat aprólékosan bemutassa. Az elemző munka a felső és a gimnáziumi tagozat feladata lesz. Megállapíthatjuk azonban, hogy a reneszánsz és a későbbi zenei korszakok alkotásai közül mindegyik tankönyv tartalmaz szemelvényeket. A 20. századi szerzők közül Bartók, Kodály és Bárdos szemelvényei mellett Kurtág (Nemzeti Tankönyvkiadó 1., 2. o., Mozaik 2. o.), Orff (Apáczai Kiadó 2., 4. o., Mozaik Kiadó 4. o.), Respighi és Sárosi László (Nemzeti Tankönyvkiadó 2. o.), Sztravinszkij (Nemzeti Tankönyvkiadó 2. o.), Prokofjev (Mozaik Kiadó 3. o.) darabjai is belekerültek a meghallgató művek közé.

A zenehallgatási anyagot – a mű szerzője és címe – az adott tanóra anyagánál közli a tankönyv. Ha az érdeklődő gyermek vagy szülő szeretné megtudni, hogy mely művek képezik a tankönyv zenehallgatási anyagát, végig kell lapoznia a kötetet. A tartalomjegyzék csak a nép- és gyermekdalok kezdősorát vagy az éneklésre szánt szemelvény címét közli, a zenehallgatási anyagot nem. Egyetlen kivételként a Nemzeti Tankönyvkiadó kötetét említhetjük, amelyben ABC-rendben közlik a művek címét. Érdemes lenne a zenehallgatási anyagot is közölni a többi tankönyvben, hiszen így könnyebben tájékozódhat a kiadványt használó gyermek és szülő a zeneművek kínálatáról.

Az ének-zene oktatását hangzóanyag is segíti 1979 óta. Az akkor használatos hanglemezek, amelyek a Nemzeti Tankönyvkiadó köteteihez készültek, folyamatosan jelentek meg. Azóta újabb tankönyvcsaládok színesítik a kiadványok sorát. A dolgozatban vizsgált tankönyvsorozatokhoz – egy kivételével – auditív kiadványok is társulnak. Az egyetlen kivétel az Apáczai Kiadó gondozásában megjelent TÉR-sorozat. Mivel a kiadó a *Daloskönyvem* sorozatához megjelentetett CD-lemezeket, feltételezzük, hogy a TÉR két könyvéhez is ezek a lemezek tartoznak.

A legjobb megfigyelési szempontokat a TÉR 2. osztályosok számára készített kötetben találjuk. Egy-egy mű kapcsán több szempontot is ad a tankönyv, a gyermekek többször meghallgatják tehát ugyanazt a részletet. Feladatként szerepel az, hogy karikázza

be a gyermek azt az állatot, amelynek a hangját hallotta. A forma megfigyeltetésére is kapunk példát Vivaldi *A négy évszak* című művének hallgatása kapcsán.

A tankönyvek címe kifejezi a tantárgy lényegét. A vizsgált tankönyvcsaládok közül csak az Apáczai Kiadó kötetei – a *Daloskönyvem* sorozat – nem jelzi a címmel azt, hogy a gyermek nem csak énekel, hanem megismerkedik a zeneelmélettel és a zeneirodalom egyes kompozícióival. Egy jól megválasztott tankönyvcím kifejező, tartalmazza a tantárgy lényegét.

1. táblázat. A tankönyvek összehasonlítása különböző szempontok szerint

Összehasonlítási szempontok	Tankönyvsorozatok			
	Süle; Albertné Daloskönyvem-sorozat. 1-4. o	Demeter, Molnár és Wojtekovicsné TÉR-sorozat 1-2. osztály	Lassúné Ének-zene 1-4.	Lantosné és Lukinné Ének-zene 1-2.
népzenei felvételek, népdalok	+	+	+	+
népdalfeldolgozások	+	+	+	kiváló
stílusorszakok	+	+	+	+
hangszerek, előadói együttesek	+	+ nem teljes körű	kiváló	+
ismétlő zenehallgatás	+	+	+	+
megfigyelési szempontok	+	kiváló	-	-
szórakoztató zene (populáris zene)	+	+	-	-
a 20. század előtti szórakoztató zene	+	+	+	-
zeneszerzők, művek, műcímek pontos megnevezése	pontatlan	pontatlan	pontatlan	+
a zenehallgatási anyag listája	-	-	-	+

Összegzés

Dolgozatunkban vizsgáltuk az ének-zene tankönyvek zenehallgatási anyagát és az ehhez kapcsolódó megfigyelési szempontokat. Megállapíthatjuk, hogy a művek (néhány kivételtől eltekintve) igazodnak a gyermekek életkori sajátosságához, érdeklődési köréhez. Szintén megfelelőnek tarthatjuk a zenehallgatási anyag mennyiségét, bár néhány tankönyv esetében nem dolgozható fel egy tanév alatt a javasolt anyag. Nem minden esetben alkalmazkodik a kiválasztott darab az elméleti anyaghoz, ad hoc jelleggel szerepel egy-egy darab, így a tanóra íve megtörhet.

Hiányoljuk a megfigyelési szempontokat vagy a helyes megfigyelési szempontokat a tankönyvekből. A megfigyelési szempontokat a tanítói kézikönyv közli, vagy a tanító maga keres szempontrendszerrel a zenehallgatáshoz. A gyermek számára fontos az, hogy

ha otthon is meghallgatja a darabot, kaphasson rövid útmutatót a zenemű felidézéséhez, feldolgozásához.

A tankönyvek zenehallgatási anyaga és a kerettantervi ajánlás nem egyezik, különösképpen a 3–4. osztályban. Természetesen csak ajánlást ír a kerettanterv, mégis célszerűnek tarthatjuk azt, hogy több ponton egyezzen a kerettantervi műjegyzék és a tankönyvi anyag. A tanári szabadsággal élve a tanítók egyéb más zeneművet is bemutathatnak a tanulóknak, így elképzeltető az is, hogy sem a tantervi ajánlás szerinti, sem a tankönyvbéli művek nem szólalnak meg a tanórán. A (kiadó szerinti) három tankönyvcsalád zenehallgatási anyaga más és más, talán ez is segítheti a pedagógust a számára megfelelőnek tartott kötet kiválasztásában.

Egyetlen tankönyvcsalád (a Nemzeti Tankönyvkiadó kötetei) kivételével rendkívül pontatlanul közlik a műcímeket, amelyek sokszor nem következettek még egy tankönyvcsalád esetében sem. Az opusszámok, illetve jegyzékszámok szerepeltetése igen ritka (nem Vivaldi vagy Liszt műjegyzékszámaira gondolunk, hanem például a bécsi klasszikus szerzők jegyzékszámaira). A Bartók-művek három jegyzékszámából gyakran egy sem szerepel. (A kerettantervi ajánlásban is felfedezünk hiányzó jegyzékszámokat.) Bartók *Gyermekeknek* sorozatában több tankönyv is a gyermekdal kezdősrót említi, holott nem az a tétel címe.

Az Apáczai Kiadó tankönyvcsaládjá közül a TÉR megfigyelési szempontjai figyelemre méltóak. A Mozaik Kiadó zenehallgatási anyaga bőséges (bár néhány mű címét érdemes értelmezni, mint a madrigaleszk), a Nemzeti Tankönyvkiadó Bartók- és Kodály-antológiája kiváló kiindulási pont a későbbi zenehallgatási anyaghoz.

Úgy tapasztaljuk, hogy a zenehallgatás háttérben marad, az elméleti anyag kidolgozottabb. Nem minden órához kapcsolódik zenehallgatási anyag, holott a kerettanterv javasolja ezt. Azonban ismétlődő zenehallgatás szerepelhet azon az órákon is, amelyekhez nem közöltek zeneművet.

Azért fontos a tankönyvek zenehallgatási szakaszát vizsgálni, mert az élménycentrikus ének-zene tanítás egyik fő szakasza az órán elhangzó zeneművekkal történő ismerkedés lehet, hiszen a későbbiekben (felnőttkorban) az elméleti ismeretek sok esetben elhalványulnak, de a hallott zeneművek, azok hangulata, a mű adta élmény megmarad.

A tankönyvek zenehallgatási anyaga és a kerettantervi ajánlás nem egyezik, különösképpen a 3-4. osztályban. Természetesen csak ajánlást ír a kerettanterv, mégis célszerűnek tarthatjuk azt, hogy több ponton egyezzen a kerettantervi műjegyzék és a tankönyvi anyag. A tanári szabadsággal élve a tanítók egyéb más zeneművet is bemutathatnak a tanulóknak, így elképzeltető az is, hogy sem a tantervi ajánlás szerinti, sem a tankönyvbéli művek nem szólalnak meg a tanórán. A (kiadó szerinti) három tankönyvcsalád zenehallgatási anyaga más és más, talán ez is segítheti a pedagógust a számára megfelelőnek tartott kötet kiválasztásában.

Irodalom

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. <https://net.jogtar.hu/getpdf?-docid=86800038.TV&targetdate=&printTit-le=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Utolsó letöltés: 2019. 10. 10.
- Albertné Balogh Márta (2014). *Harmadik daloskönyvem*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Albertné Balogh Márta (2016). *Negyedik daloskönyvem*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Bamberger, R.-B., Ludwig-Serenovic, K. & Striezel, H. (1998). *Zur Gestaltung und Verwendung von Schulbüchern. Mit besonderer Besichtigung der elektronischen Medien und der neuen Lernkultur*. Leipzig: ÖBV Padagogischer Verlag.
- Bárdos Lajos (én.). *Kicsinyek kórusa*. Budapest: Editio Musica.
- Bartók Béla (1933a). *44 duó két hegedűre*. I. Universal Edition.
- Bartók Béla (1933b). *44 duó két hegedűre*. II. Universal Edition.
- Bartók Béla (1963a). *Gyermekeknek. I–II*. Budapest: Editio Musica.
- Bartók Béla (1963b). *Gyermekeknek. III–IV*. Budapest: Editio Musica.
- Copland, Aaron (1957). *What to Listen for in Music*. New York – London–Toronto: McGraw-Hill Book Company,.
- Csillagné Gál Judit. (2008). *Zeneművekben történő tájékozódás pszichológiai vizsgálata*. Budapest: Flacus Kiadó.
- Dárdai Ágnes (2002). *A tankönyvkutatás alapjai*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Demeter József, Molnár Mária & Wojtekovics Istvánné (2015). *Technika – ének-zene – rajz 2*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Demeter József & Molnár Mária (2013). *Kézikönyv a Technika – ének-zene – rajz tanításához*. Celldömölk: Apáczai Kiadó.
- Demeter József & Molnár Mária (2015). *Technika – ének-zene – rajz 1*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Dobray István (1983). *A zenehallgatás feladatrendszere és módszere*. Kézirat. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gibling, S. P. (1917). Types of Musical Listening. *The Musical Quarterly*, 3(3). <http://www.jstor.org/stable/738029> DOI: 10.1093/mq/iii.3.385
- Juslin, P. N. & Laukka, P. (2003). Communication of Emotions in Vocal Expression and Music Performance: Different Channels, Same Code? *Psychological Bulletin*, 129(5), 770–814. https://www.psych.uu.se/digitalAssets/510/c_510552-1_1-kjuslin_emotion2003.pdf DOI: 10.1037/0033-2909.129.5.770
- Kerettanterv az általános iskola 1–4. évfolyamára* (2016). http://kerettanterv.ofi.hu/01_melleklet_1-4/index_alt_isk_also.html Utolsó letöltés: 2018. 11.10.
- Kodály Zoltán (1958). *Bicinia Hungarica. Első füzet*. Budapest: Editio Musica.
- Kodály Zoltán (1960). *Bicinia Hungarica. Második füzet*. Budapest: Editio Musica.
- Kodály Zoltán (1970). *Bicinia Hungarica. Harmadik füzet*. Budapest: Editio Musica.
- Kodály Zoltán (1972). *Gyermek- és nőikarok*. Budapest: Editio Musica.
- Kodály Zoltán (1998, revideált kiadás). *Bicinia Hungarica. Negyedik füzet*. Budapest: Editio Musica.
- Köznevelési tankönyvjegyzék a 2018/2019-es tanévre*. Oktatási Hivatal https://www.oktatas.hu/kozneveles/tankonyv/jegyzek_es_rendeles/kir_tkv_jegyzek Utolsó letöltés: 2019. 10. 10.
- Köznevelési Tankönyvjegyzék a 2019/2020. tanévre*. Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/kozneveles/tankonyv/jegyzek_es_rendeles/kir_tkv_jegyzek Utolsó letöltés: 2019. 10. 10.
- Laczó Zoltán (1979–1985). *Zenehallgatás az általános iskola 1–8. osztálya számára*. Hungaroton SLPX 19001, SLPX 19074, SLPX 19130, SLPX 19245-6-7, SLPX 19276-7-8
- Laczó Zoltán (1986). *Zenehallgatás az általános iskola alsó tagozatában*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Laczó Zoltán (1987). Zenehallgatás. In Lukin Lászlóné, Lukin László & Laczó Zoltán, *Ének-zene 7–8. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lantos Rezsóné & Lukin Lászlóné (2012). *Ének-zene 3. osztály*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lantos Rezsóné & Lukin Lászlóné (2016a). *Ének-zene az általános iskola 1. osztálya számára*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Lantos Rezsóné & Lukin Lászlóné (2016b). *Ének-zene az általános iskola 2. osztálya számára*. Eszterházy Károly Egyetem.
- Lassúné Ruskó Renáta (2013a). *Ének-zene 1. Tankönyv*. Mozaik Kiadó.
- Lassúné Ruskó Renáta (2013b). *Ének-zene 2. Tankönyv*. Mozaik Kiadó.
- Lassúné Ruskó Renáta (2017a). *Ének-zene 3. Munkatankönyv*. Mozaik Kiadó.
- Lassúné Ruskó Renáta (2017b). *Ének-zene 4. Munkatankönyv*. Mozaik Kiadó.

- Lehotka Ildikó (2019). Albertné Balogh Márta: Negyedik daloskönyvem – A negyedik osztályos általános iskolai ének-zene tankönyv zenehallgatási anyaga. In Váradi Judit & Szűcs Tímea (szerk.), *A zenepedagógia múltja, jelene és jövője*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 57–69.
- Michels, U. (1994). *Zene*. SH atlasz. Springer Hungarica.
- Nemes László Norbert (2014). Az iskolai zeneoktatás válsága. Csengery Kristóf interjúja. *Zenekar*; 4, 20–24.
- Resnicow, J. E., Salovey, P. & Repp, B. H. (2004). Is Recognition of Emotion in Music Performance an Aspect of Emotional Intelligence? *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*, 22(1), 145–158. DOI: [10.1525/mp.2004.22.1.145](https://doi.org/10.1525/mp.2004.22.1.145)
- Süle Ferenc (2013). *Első daloskönyvem*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Süle Ferenc (2014). *Második daloskönyvem*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Szabolcsi Bence (1958). *A zene története*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Szőnyi Erzsébet (1960). *21 énekes játék gyermekkarra és gyermekzenekarra*. Budapest: Editio Musica.
- Szőnyi Erzsébet (1968). *33 könnyű kórus népdalokra*. Budapest: Editio Musica.
- Tanterv és utasítások a Népiskola számára (1932). Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Tegzes György (2013). *Ének-zene 4*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lehotka Ildikó

Debreceni Egyetem, Neveléstudományi Doktori Program

Absztrakt

Az ének-zene nem tartozik a kiemelt tantárgyakhoz, szerepe azonban meghatározó lehet, hiszen a zene, az éneklés képességfejlesztő hatásáról, közösségformáló erejéről már az ókori irodalomban is találunk példát. Jelen tanulmányunkban az alsó tagozatos, általános tantervű osztályok tankönyveinek zenehallgatási anyagát vizsgáljuk. A gyermekek nagy része az ének-zene órán ismerkedik meg a művészi zene világával, és ezek az évek határozzák meg azt, hogy a gyermek a felnőtt életben látogat-e komolyzenei koncerteket, operaelőadásokat, hallgat-e népzene. Az alsó tagozatos tanulók oktatásának egyik fontos szereplője a tanító, de a nevelés és oktatás folyamatában a tankönyvek szerepe is lényeges. A zenei szemelvények bemutatása mellett kitérünk arra, hogy elég széles-e a műfaji kínálat, az előadói apparátusok sokszínűsége tükröződik-e, a zenetörténeti korszakok mindegyikéből, valamint a mai tömegzene kínálatából találunk-e zenehallgatási anyagot, továbbá szerepel-e megfigyelési szempont a művek feldolgozásához.